

Kongens klæder 2

Bind 1

Kongens klæder 2

Uniformer og udrustning
i den danske hær
1816-1903

Bind 1

Karsten Skjold Petersen

Syddansk Universitetsforlag

Kongens klæder 2

Uniformer og udrustning i den danske hær 1816-1903

© Forfatteren og Syddansk Universitetsforlag 2021

University of Southern Denmark Studies in History and Social Sciences vol. 604

Prepress og tryk: Narayana Press

Omslag: Dorte Møller

Omslagsillustrationer:

Bind 1

Musketer i vinterkappe, lansener af Sjællandske Lansenerregiment samt garder i stadsuniform. Kolorerede stik af Bruun 1837.

Bind 2

Regimentsjæger af Dronningens Livregiment. Tegning af Hyllested 1829.

Menig af artilleriet. Koloreret stik af Bruun 1857.

Portrætfotoet er taget af Jens Ammitzbøl Lauridsen.

ISBN 978-87-408-3338-6

Kongens klæder 2 er trykt med støtte fra:

Dronning Margrethes og Prins Henriks Fond

Nationalmuseet

Farumgaard-Fonden

Forsvarskommandoen

Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse

Konsul George Jorck og Hustru Emma Jorck's Fond

Landsdommer V. Gieses Legat

Den Kongelige Livgardes Fond

Mekanisk, fotografisk, elektronisk eller anden mangfoldiggørelse af denne bog er kun tilladt med forlagets tilladelse eller ifølge overenskomst med Copy-Dan.

Syddansk Universitetsforlag

Campusvej 55

5230 Odense M

www.universitypress.dk

Forkortelser

AI	Armeens Intendantur
DAM	Direktionen for Armeens Materiel
Dept.	Departement
FB	Forsvarets Billedarkiv (på Rigsarkivet)
FKB	Forplejningskorpsets Korpsbestemmelser
FOARK	Forsvarets Arkiver (på Rigsarkivet)
Fol.	Folio
GKK	Generalkommissariatskollegiet
H.M.	Hendes Majestæt
Kbh.	København
KFA	Krigsministeriets Kundgørelser for Armeen
KFH	Krigsministeriets Kundgørelser for Hæren
Kgl.	Kongelig
KM	Krigsministeriet
Mus.nr.	Museumsnummer
o.l.	og ligestillede (i den militære rækkefølge)
Pk.	Pakke
Pkt.	Punkt
RA	Rigsarkivet
Skr.	Skrivelse
Stk.	Stykke
THM	Tøjhusmuseet, museumsnummer

Mål

Alen	62,81 cm (1835: 62,77 cm)
Fod	31,41 cm (1835: 31,39 cm)
Kvarter	15,69 cm
Linje	2,18 mm
Pot	0,966 liter
Pund	496 gram (1839: 500 gram)
Pægl	0,24 liter
Tomme	2,62 cm

Indholdsfortegnelse

Bind 1

Forord	9	Staldetaten/Trænaafdelingen	181
		Tøjdetaten/Tøjhusafdelingen	183
		Laboratorieafdelingen 1867-	187
		Raketkorpset 1816-1842	188
		Menige	188
		Underofficerer	190
		Officerer	190
		Spillemænd	194
		Bornholms Milits'/Væbnings artilleri	195
		Københavns Væbnings artilleri 1870-	196
		Noter	197
Indledning	11		
Generel udvikling	11		
Materialer	11		
Fremstilling	12		
Slidterminer og brug	13		
Uniformer som udtryk for statslig repræsentation	14		
Udenlandsk indflydelse og civil mode	15		
Kilder	16		
Afgrænsning og brugsvejledning	19		
Noter	20		
1. Hærens ledelse	23	4. Kavaleriet	207
Generaler	23	Livgarden til Hest 1816-1866	207
Generalstaben og kongelige adjudanter	39	Menige	207
Officerer	40	Underofficerer	231
Bureauet for Armeens Kommandosager	61	Officerer	234
Officianter	62	Musikere og spillemænd	263
Guider	62	Stabspersonel	265
Krigskommissærer	72	Kyrasserregimenter 1816-1842	265
Generalinspektører	78	Menige	265
Krigsministeriet	79	Underofficerer	272
Noter	80	Officerer	274
		Musikere og spillemænd	286
		Stabspersonel	287
		Dragonregimenter	287
		Menige	287
		Underofficerer	326
		Officerer	332
		Musikere og spillemænd	367
		Stabspersonel	369
		Husarregimentet/Gardehusarregimentet	372
		Menige	372
		Underofficerer	404
		Officerer	405
		Musikere og spillemænd	439
		Stabspersonel	442
		Lansenerregimenter 1816-1842	442
		Menige	442
		Underofficerer	452
		Officerer	452
		Musikere og spillemænd	461
		Stabspersonel	462
		Bornholms Milits' dragoner 1816-1868	462
		Noter	467
2. Ingeniørerne	85		
Ingeniørkorpset/-regimentet	85		
Menige	85		
Underofficerer	93		
Officianter	95		
Officerer	96		
Trompetere	112		
Vejkorpset 1816-1833	112		
Noter	115		
3. Artilleriet	119		
Artillerikorpset/-regimenterne	119		
Menige	119		
Underofficerer	143		
Officianter	152		
Officerer	152		
Musikere og spillemænd	178		
Stabspersonel	180		

Bind 2

5. Infanteriet

Livgarden til Fods	487
Gardere	487
Jægere	511
Underofficerer	512
Officerer	515
Musikere og spillemænd	531
Stabspersonel	536
Infanteriregimenter/-batailloner	537
Musketerer, infanterister	537
Soldateske/marineinfanteri	606
Grenaderer	607
Tømmermænd	608
Regimentsjægere	610
Underofficerer	614
Officerer	623
Musikere og spillemænd	675
Stabspersonel	683
Jægerkorps/-batailloner 1816-1860 samt lette infanteribatailloner 1849-1855	686
Menige	686
Underofficerer	700
Officerer	702
Spillemænd	717
Stabspersonel	718
Bornholms Milits'/Væbnings infanteri	718
Københavns Væbnings infanteri 1870-	724
Noter	729

6. Lægekorpsset

Læger	749
Ambulance- og kantinesoldater samt sacchocheførere ved kavaleriet	761
Sygevogtere	762
Barberer, lægehjælpere	762
Sundhedstropperne	762
Noter	764

7. Dyrslægekorpsset

Noter	773
-------	-----

8. Auditørkorpsset

Noter	781
-------	-----

9. Forplejningskorpsset 1868-

Menige og underofficerer	783
Intendanten	785
Noter	787

10. Gendarmerikorpsset 1885-1894

Menige	789
Underofficerer	796
Officerer	796
Noter	799

11. Uddannelsesinstitutioner

Landkadetkorpsset 1816-1861	801
Kadetter	801
Underofficerer	809
Officerer	810
Tambouren	812
Den Kongelige Militære Højskole 1830-1867	812
Hærens Officersskole 1868-	813
Artillerikadetinstituttet 1816-1830	814
Elevskolen	814
Noter	816

12. Øvrige

Officerer uden fast ansættelse	819
Pensionerede officerer	822
Pensionerede underofficerer og menige	823
Pensionerede militære embedsmænd	824
Fæstningsofficerer	824
Justitsunderofficerer	827
Kommandanten for København	828
Non-kombattanter	828
Trænkuske	828
Hestevartere/-passere	831
Officersoppassere	833
Infanteripionerer	834
Militærarbejdere og håndværkere	834
Intendanturmedhjælpere	837
Noter	838

Bilag 1 Uniformsfarver 1816-1842	841
Noter	856
Bilag 2 Uniformsfarver 1842-1903	859
Noter	864
Bilag 3 Gradstegn for officerer 1772-1903	865
Noter	888
Bilag 4 Gradstegn for underofficerer 1767-1903	890
Noter	903
Bilag 5 Gradstegn for militære embedsmænd 1802-1906	905
Noter	919
Bilag 6 Hæderstegn og udmærkelser for underofficerer	920
Noter	924
Bilag 7 Ordliste	925
Bilag 8 Den militære rækkefølge	929
Bilag 9 Farver på fjer og pompon på hovedbeklædninger	930
Bilag 10 Stempler i uniformer og udrustning	932
Noter	936
Kilder	938
Utrykte kilder	938
Trykte kilder	939
Litteratur	940

Forord

I det daglige arbejde, her på det tidligere Tøjhusmuseet, får vi mange forespørgsler om uniformer fra andre museer, fra TV- og filmselskaber, som laver historiske dramaer, samt fra private, som f.eks. har gamle fotografier liggende af deres forfædre. Selv har museet også brug for viden for at kunne registrere samlingerne ordentligt og for at lave korrekte udstillinger og anden formidling. Behovet for detaljeret viden er således åbenlyst, og siden udgivelsen af *Kongens Klæder* i 2014, som beskriver hærens uniformer og udrustning indtil 1816, har jeg mødt et vist forventningspres om at skrive en fortsættelse. Opgaven blev særdeles påtrængende, da museet i 2015 indledte en tilbunds gående registrering af den omfangsrige uniformssamling. En større del af samlingen henlå uregistreret, og blandt den registrerede del var afmærkningen med museumsnummer i en del tilfælde faldet af. For at kunne registrere samlingen tilfredsstillende og identificere de nummerløse genstande var der behov for eksakt viden. Forskningsprojektet og registreringsopgaven kom dermed til at supplere hinanden på eksemplarisk vis. Den tilbunds gående registrering af museets uniformssamling afsluttedes i november 2019.

I arbejdet på magasinet har jeg modtaget kvalificeret hjælp fra museumsinspektør Lars Serup, og fra Nationalmuseets Bevaringsafdeling har en række medarbejdere hjulpet med at fotografere, pakke og afmærke genstandene. I den forbindelse skal der rettes en stor tak til Jens Ammitzbøl Lauridsen, Tanja Probst-Dedenroth, Eva Lilja Jensen, Lise Højlund Christensen, Anja Blok Jespersen, Henrik Rønnow m.fl. Med deres hjælp har det været muligt at bringe fotos af næsten alle bevarede genstandstyper. Uden for museet skal Niels Elsborg, som venligt har stillet sin store samling af samtidige fotografier til rådighed, takkes hjerteligt.

Endelig skal der også lyde en stor tak til følgende fonde, uden hvis økonomiske hjælp det ikke havde været muligt at udgive dette bogværk: Dronning Margrethes og Prins Henriks Fond, Nationalmuseets fond for videnskabelige undersøgelser og erhvervelser, Forsvarskommandoen, Konsul George Jorck og Hustru Emma Jorck's Fond, Farumgaard-Fonden, Landsdommer V. Gieses Legat, Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse samt Den Kongelige Livgardes Fond.

Indledning

Generel udvikling

Efter Englandskrigene og fredsslutningen i 1814 blev hæren delvist demobiliseret. Erfaringerne fra krigen gjorde det klart, at der var behov for en justering, og resultatet blev hærloven af 1816, der medførte adskillige organisatoriske ændringer. Disse forandringer blev fulgt op af en reform af uniformeringen. De mange sparetiltag i de sidste krigsår blev rullet tilbage, og uniformerne fik igen farver og udsmykning. Chakoterne ændrede facon, og kjoler med skoder genindførtes for mandskabet. De mørkegrå bukser blev fra 1822 erstattet af blå. Samtidig indførtes en flad, rund hue som supplement til chakoten, og på kjolen skulle nu sidde epauletter af klæde på skuldrene.

I 1842 gennemførtes en skelsættende reform af uniformsområdet. Hærloven samme år omdannede infanteriregimenterne til batailloner, og de gamle regimentsnavne blev erstattet af kønsløse numre. Alle skulle have ens uniformer uden rabatter, og hvor de gamle regimenter førhen havde forskellige knap- og kendingsfarver, skulle de nu blot adskilles ved afdelingsnummeret på chakoten og skulderklapperne. Lansener- og kyrasserregimenterne blev nedlagt, og dragonregimenterne fik numre og ens uniformer. De to livgarder og Gardehusarregimentet bibeholdte derimod deres særpræg.

Den næste gennemgribende forandring kom i 1848, hvor den danske hærs karakteristiske røde uniformskjoler blev udskiftet med skridtlange, mørkeblå våbenfrakker. Livgarden til Fods fik også de nye mørkeblå våbenfrakker, men fik desuden en rød enkeltradede våbenfrakke til fint brug i 1856. Livgarden bærer endnu disse to frakker, om end de har un-

dergået mindre forandringer. Ved infanteriet, artilleriet og Ingeniørkorpset blev tidligere tiders kasketformede huer erstattet af en felthue i stærkt fremadskrånende facon. Chakoter bibeholdtes, men de ændrede i 1852 og 1858 facon.

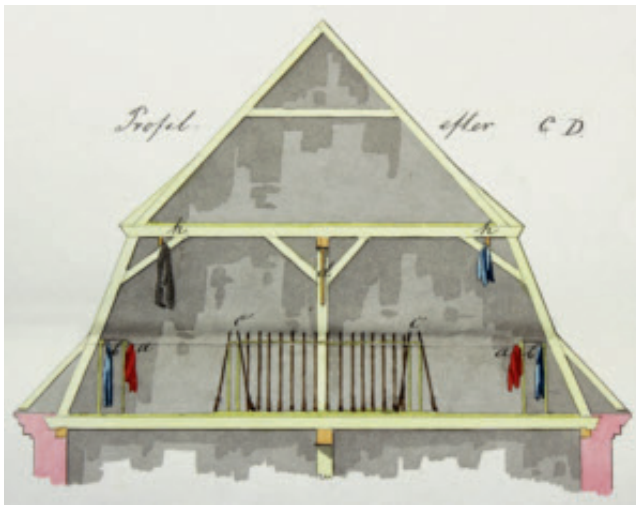
Våbenfrakken gennemgik flere mindre forandringer, men den største forandring kom i 1866, hvor knapperne på kraven udgik, og antallet af knapper på forstykket blev reduceret fra 2x8 til 2x6. Huerne forandrede sig også gradvist, mens den høje chakot fra 1880 blev erstattet af en kepi.

Gennem årtierne skete et utal af ændringer ved de øvrige uniforms- og udrustningsgenstande – så mange, at det er umuligt at beskrive dem kortfattet i denne indledende oversigt.

I 1903 besluttede man sig for at indføre en mere terrænfarvet uniform. Den nye grågrønne uniform var i første omgang tiltænkt infanteriet, undtagen Livgarden. Konservative kræfter, herunder kongen, brød sig ikke om den nye uniform, og den nåede aldrig at få den helt store udbredelse. De kræfter, der ønskede en tilbagevenden til den mørkeblå uniform, vandt, og i 1910 godkendtes således en ny mørkeblå våbenfrakke, som blev enkeltradede.

Materialer

Næsten alle uniformsdele var fremstillet af fåreuld, som blev vævet og vasket i forskellige kvaliteter, lige fra det fineste tætte officersklæde til det grove baj, som anvendtes til for i mand-

Plan for nyindretning af et munderingskammer i Glückstad 1838. Tegningen giver et glimrende indtryk af de munderingskamre, som fandtes i alle danske og slesvig-holstenske garnisonsbyer. Rigsarkivet.

skabets kjoler. Strømper var strikket af uldgarn, og chakoter lavet af uldfilt.

Et andet udbredt materiale var hørlærred, som i forskellige bearbejdninger anvendtes til skjorter, ærmefor og sommerbukser.

Bomuld var oprindelig kun blevet anvendt af kolonitropperne i Vest- og Ostindien, men fra begyndelsen af 1820'erne begyndte hæren også at anvende bomuld til fangsnore og kordoner på chakoterne og fra 1842 til forskellige lidser og tresser. Officererne kunne dog selv anskaffe f.eks. skjorter og sommerbukser af bomuld.

Det sidste naturmateriale, som indgik i uniformerne, var læder, som fandtes i forskellige garvekvaliteter. Det bløde sæmsgarvede læder anvendtes eksempelvis til hvidt lædertøj, mens sort lædertøj var af kernelæder. Derudover var fodtøjet og hestenes seletøj af læder, ligesom læder også anvendtes til skygger og hageremme på hovedbeklædninger.

Knapper var fremstillet af tin (hvide) eller messing (gule), mens officerer kunne bære forsvædede eller forgyldte knapper.

Tresser, som anvendtes på bukser, sabeltasker, valdrapper og diverse hovedbeklædninger, var for mandskabet vævet af uld, mens de for officerer var vævet af guld- eller sølvovertrukne kobbertråde i varierende kvalitet.

Fremstilling

Indkøb og fremstilling af materialer og færdige uniformsdele hørte under Det Militære Varedepot, der sorterede under Generalkommissariatskollegiet. Kollegiet blev i 1848 omdannet til Krigsministeriet, og Varedepotet blev underlagt den nyoprettede Direktionen for Armeens Materiel i ministeriet.¹ I 1856 blev Direktionen for Armeens Materiel nedlagt, og bestyrelsen af hærens munderingsvæsen blev lagt under en ny sektion i ministeriet ved navn Armeens Intendantur.² Det Militære Varedepot fortsatte under Armeens Intendantur indtil 1868, hvor der gennemførtes store ændringer. Armeens Intendantur blev udskilt fra ministeriet og skiftede navn til Materielintendanturen. Det Militære Varedepot fulgte med over i Materielintendanturen, men skiftede selv navn til Munderingsdepotet.³ Disse institutioner stod fortsat for udvikling, anskaffelse og fremstilling, mens forsyningen til hærens afdelinger blev lagt i hænderne på Forplejningskorpset, der oprettedes ved samme lejlighed.⁴

Klæde, baj og linned blev hovedsageligt fremstillet af Den Militære Uldmanufaktur, hvis fabriksanlæg lå i Usserød. Derudover blev der indkøbt mindre partier fra straffeanstalterne og private væverier. I den sidste halvdel af perioden øgedes andelen af indkøb fra private virksomheder. Knapper, tresser, kokarder og andet tilbehør blev tilsyneladende oftest købt af private producenter.

Når det gjaldt syning af uniformer samt fremstilling af fodtøj og lædertøj, rådede Det Militære Varedepot over en skræddersal, et skomager- og et sadelmagerværksted, som alle lå ved Guldhuset i Rigensgade. Ingen af de tre værksteder kunne dog helt dække behovet, og der blev derfor jævnlige indgået kontrakter med private skræddere, skomagere og sadelmagere efter licitation. Dette gjaldt ikke mindst fodtøjet, og da der var stor utilfredshed med, at staten selv fremstillede dette, blev skomagerværkstedet nedlagt i 1843.⁵ Siden blev også sadelmagerværkstedet nedlagt.

Slidterminer og brug

Hvor længe de enkelte uniformsdele skulle holde, blev fastsat i de såkaldte munderingsreglementer, som blev godkendt med lange mellemrum. At opremse alle de forskellige deles slidtermin vil dog føre for vidt. Her skal det kun bemærkes, at slidterminen for kjolen ifølge munderingsreglementet af 1816 var to år for de menige soldater. Med reglementet af 1822 blev slidterminen forøget ganske voldsomt til otte år, da man indførte en bajstrøje som supplement til kjolen. Den otteårige termin blev gentaget i det sidste regulære munderingsreglement fra 1842. Herefter ophørte praksis med at udstede detaljerede munderingsreglementer, som redegjorde for materialetforbrug og terminer. Slidterminen på de nye våbenfrakker var dog otte år som på de gamle kjoler.⁶

Ved indførelse af nye uniformsgenstande kunne det ske, at terminerne ikke blev fulgt. De nye genstande blev undertiden indført, selvom terminen på de ældre genstande ikke var udløbet. En almindelig praksis var, at de ældre genstande da blev slidt op af rekrutterne. En anden almindelig praksis var, at de nye uniformer nok blev udleveret, men at de kun

Signal- og pionerskolen 1890. Officerer fra forskellige våben, hvoraf enkelte bærer drejlstøj. Øverst til venstre ses desuden et par underofficerer af Ingeniørregimentet med præmietresser på venstre overærme.

måtte anvendes til særlige formål, f.eks. parader og revuer, mens man fortsat bar de ældre uniformer i garnisonstjenesten, indtil deres termin udløb.

Hærens officerer var selvbeklædere og som sådan ikke underlagt slidterminer. De fik et løntilskud, hvormed de selv skulle holde sig med uniform. Når en ny uniformsgenstand blev godkendt, blev det normalt samtidig fastsat, hvornår officererne skulle anlægge den. Som hovedregel skete skift af uniformsdele langt hurtigere hos officererne end hos mandskabet. Undertiden fik officererne lov til at anskaffe en ny uniformsmode, men måtte kun bære den uden for tjenesten, indtil mandskabet også havde fået den.

Officererne havde allerede i 1812 fået tilladelse til at bære civile klæder uden for tjenesten, såfremt de ønskede det.⁷ I 1836 blev denne tilladelse udstrakt til underofficererne, hvis

En gruppe fra Ingeniørregimentet på øvelse i gradmåling, 1896. Officeren med skæg bærer snorefrakke, mens resten har mørkeblå toradet våbenfrakke. Yderst i hver side ses en sergent af infanteriet med hue M/1889. Siddende på jorden ses to militærarbejdere med bogstavet M i huen.

de havde et civilt erhverv ved siden af.⁸ Man overvejede at ophæve tilladelsen, men i 1851 blev den forlænget, dels da omstillingen ville være for kostbar for den enkelte, dels da “den militaire Dragt ikke altid dertil er passende i det daglige Liv”.⁹

For de menige bestemtes i 1841, at de skulle have en felthue, en bajstrøje og et par ublegede ravndugsbukser til brug uden for tjenesten, dog ikke ved privat arbejde.¹⁰ Ifølge Secher havde brug af uniform uden for tjenesten hidtil været forbudt, men hvornår det var sket, fremgik ikke.¹¹

Uniformer som udtryk for statslig repræsentation

Brugen af uniformer havde naturligvis en række praktiske og taktiske årsager. Soldaten skulle være varmt og godt klædt på, ligesom man skulle kunne kende ven fra fjende. En uniformeret soldat havde væsentligt sværere ved at desertere, og man havde brug for at kende hinandens militære grad og afdelingsmæssige tilhørsforhold. I første halvdel af 1800-tallet var købstæderne fortsat indhegnet, og byportene lukket med bom om natten. Her stod soldaterne vagt både dag og nat, og om dagen skulle de desuden assistere told- og konsumtionsbetjenten, som opkrævede afgifter af de varer, som blev ført ind i byen. Her agerede de som statslige embedsmænd mere end som soldater, og uniformerne gav dem den fornødne autoritet, når de skulle kontrollere folk, som havde højere social og økonomisk status end de selv. Endelig var der

økonomiske stordriftsfordele for staten ved at uniformere hele våbenarter og afdelinger ens.

Men uniformerne spillede også en repræsentativ rolle for staten/kongen, ikke mindst i enevældens tid.¹² Riget og kongens velstand og formåen kunne aflæses af uniformspragten. En velplejet og elegant påklædt hær udstrålede organisation, disciplin og effektivitet. En laset pjaltehær var der ingen, som havde respekt for. Dette var ikke kun vigtigt over for udlandet og potentielle fjender, men i lige så høj grad over for landets egne indbyggere og soldaterne selv. Det kan forekomme primitivt, men jo flottere uniformerne var, desto større stolthed og stærkere korpsånd havde soldaterne, og desto lettere var det at rekruttere. Uniformerne alene gjorde det selvsagt ikke, men de var en stærkt medvirkende faktor.

I en kulturelt og sprogligt sammensat nation virkede uniformeringen desuden som en samlende og integrerende faktor. Regionale og lokale forskelle blev udvisket, hvilket også i et vist omfang gjaldt sociale og økonomiske. Landets sønner blev bragt sammen på et fælles grundlag under værnepligten, hvilket uden tvivl var medvirkende til at skabe en national samhørighed.

Dette gjaldt også i et vist omfang for officersstanden. Men her skete der desuden en løbende professionalisering, hvor tidligere tiders favorisering af adelen blev afløst af et meritokratisk system. Hvor ens karrieremulighed førhen havde været betinget af ens sociale herkomst, blev den gradvist afløst af en orden, hvor faglig dygtighed og anciennitet var bestemmende for, om man blev forfremmet. Eller om man i det hele taget blev officer. Indførelsen af gradstegn for officererne i 1802 var et synligt udtryk for denne udvikling.

Brugen af nationale symboler i den danske hærs uniformer kom relativt sent. Et par enkelte afdelinger havde ganske vist optrådt med en rød-hvid nationalkokarde på deres hovedbeklædning tidligere i århundredet, men det var først med den store uniformsreform i 1842, at nationalkokarden blev indført på alle hærens hovedbeklædninger. Samtidig indførtes dannebrogspanen overalt i hæren, hvor den afløste tidligere tiders faner med kongeliges eller landsdeles våben. Indførelsen af disse symboler kan ses som et demonstrativt svar på den voksende tyske selvforståelse og manifestation i hertugdømmerne.

Udenlandsk indflydelse og civil mode

I begyndelsen af perioden var den danske hær fortsat stærkt påvirket af Napoleonstidens franske uniformer. De korte kjoler, som havde præget perioden, blev ganske vist erstattet af en længere model. Men chakoterne bibeholdtes derimod helt frem til 1848, hvor hærens uniformer undergik store forandringer. Preussen var nu det store forbillede, og her havde man fra 1843 erstattet tidligere tiders uniformskjole med en skridtlang våbenfrakke. I Danmark indførtes våbenfrakken i 1848, og den var mørkeblå og fik afdelingsnumre på skulderklapperne ligesom den preussiske. Jægerkorpsene fik dog en mørkegrøn udgave, og dragonernes skulle fra 1854 være lyseblå. Den bløde hue syntes derimod at have været inspireret af den østrig-ungarske hær.

Krydsbandoleret af hvidt læder blev, ligeledes efter preussisk forbillede, erstattet af en sort livrem ved Treårskrigen afslutning. Sidevåben og patrontasker skulle herefter bæres på livremmen. En anden preussisk uniformsgenstand var pikkelhuen, som kortvarigt indførtes for danske generaler, generalstabsofficerer og kongelige adjudanter i 1848. Det var dog ikke kun Danmark, som lod sig påvirke. De nye preussiske uniforms- og udrustningsgenstande blev kopieret næsten overalt i Europa.

Indførelsen af mindre spraglede og iøjnefaldende uniformer og udrustningsgenstande hang også sammen med den våbenteknologiske udvikling, hvor perkussionsmuskettens indførelse forøgede ildkraften.

Til inspiration og forsøg blev der gennem hele perioden indkøbt uniformsdele og udrustningsgenstande fra andre lande af Det Militære Varedepot og fra 1868 af Materielintendanturen. En stor del af disse udenlandske prøver er bevaret i Tøjhusmuseets samlinger. Den udenlandske prøvesamling omfatter genstande fra Sverige, Norge, Frankrig, England, Østrig-Ungarn, USA, Rusland samt diverse tyske stater fra ca. 1830 og frem.

Efter de slesvigske krige dalede begejstringen for alt det preussiske, og Frankrig blev atter inspirationskilde ved indførelse af nye lavere chakoter fra 1852. Felthuernes fik ligeledes et fransk tilsnit fra 1868, og officerernes version fik ligefrem kløverblasslyng af guld- eller sølvtræse oven på pulden, akkurat som deres franske kollegaers. Den næste hue i rækken, M/1880, var ligeledes franskinspireret.

I tidligere tider havde der været flere lighedspunkter mellem den civile mandsdragt og hærens uniformer, men efter midten af 1700-tallet blev disse færre og færre. Det var især de særprægede hovedbeklædninger, som adskilte de militære fra de civile. Med den mørkeblå våbenfrakkes indførelse kom de to grupper lidt tættere på hinanden udadtil. Kjoler var der stort set ingen, der gik med længere, i det civile samfund, og kjolernes røde farve havde de sidste 130 år været synonym med hæren. Men selvom våbenfrakken, både mht. farve og snit, tilnærmede sig den civile mandsdragt i byerne, gjorde de militæres særegne hovedbeklædninger, gradstegn og lædertøj dem fortsat let genkendelige, selvom de ikke optrådte bevæbnede. Hæren prøvede dog til en vis grad at følge den civile mode, og under indtryk af de borgerlige revolutioner i 1848 tillod man alle soldater at bære skæg, ganske som de lystede. At bukserne fra 1852 skulle have gylp- i stedet for smæklukning, skal uden tvivl også ses som en tilnærmelse til de civile bukser i byerne. Smækbukser var blevet håbløst umoderne.

Kilder

Når man sammenligner den her dækkede periode med tiden forud, kan man godt blive overvældet over væksten i mængden af tilgængelige kilder. Dels udkom der stadigt flere og stadigt mere detaljerede uniformsbestemmelser, dels vokser mængden af billedkilder og bevarede originale genstande ganske voldsomt. Hærens organisation blev for så vidt ikke mere kompliceret, men alle personelgrupper fik efterhånden forskellige uniformer til forskelligt brug. Mængden af forskellige uniformer og udrustningsgenstande, samt kombinationen af de enkelte dele, voksede således. Tilsvarende udvikledes mængden og variationen af gradstegn og særlig afmærkning konstant.

Mængden af ændringer, variationer og kombinationer kan tage pippet fra alle, hvilket tydeligvis også skete jævnligt i samtiden. Kollegiets/Krigsministeriets arkiv er således fyldt af henvendelser fra afdelinger og chefer, der desperat prøvede at opklare, hvad der nu var den rigtige uniformering for denne eller hin gruppe. Lige så ofte kom kollegiet/ministeriet dermed på overarbejde, og de måtte indimellem lave mindre historiske udredninger over tidligere praksis og bestemmel-

ser i et forsøg på at svare brugeren. Endnu oftere afslørede henvendelserne egentlige huller eller upræcise forhold i de udgåede bestemmelser, og det foranledigede på sin side en strøm af supplerende bestemmelser.

I nærværende arbejde er der anvendt et utal af kilder, hvoraf kun de vigtigste skal præsenteres. Kilderne kan inddeles i tre hovedgrupper: De skriftlige, illustrationerne samt de bevarede originale genstande.

Den vigtigste skriftlige kildegruppe er de kongelige resolutioner, hvor kongen godkendte forslag til forandringer. De kongelige resolutioner fortsatte frem til 1853, men blev allerede fra 1848 suppleret af krigsministerielle resolutioner. Formen var stort set uændret, men nu var det ministeren, som godkendte forandringerne. I 1868 ophørte man med at benævne afgørelserne resolutioner, og alle godkendelser af nye prøver og andre ændringer ligger herefter som ekspederede munderingssager i Krigsministeriets 3. kontor. En del af alle disse bestemmelser findes dog optrykt i nedennævnte samlinger.

I tillæg til de utrykte kilder er følgende trykte kildesamlinger anvendt:

Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve den danske Krigsmagt til Lands angaaende 1816-1857.

Love, Reskripter og Resolutioner som angaa Hæren 1857-1896. Calender over alle ved den Kongelige Danske Armee, samt de Vestindiske, Guineiske og Ostindiske Tropper ansatte Officerer og øvrige Betiente 1816-1842 (populært benævnt Militærkalenderen).

Forplejningskorpssets Korpsbestemmelser 1875-1903.

Samling af Parolbefalinger 1816-1855.

Kundtgørelser for Arméen/Hæren 1857-1903.

Ingen af disse forskellige trykte samlinger er komplette, og det er derfor uhyre vigtigt at supplere dem med resolutionerne og de ekspederede sager. I mindre sager kunne kollegiet/ministeriet øjensynlig træffe en administrativ afgørelse, uden at det udløste en generel bestemmelse. En nøje gennemgang af korrespondancen mellem de forskellige afdelinger og kollegiet/ministeriet vil således uden tvivl kunne tilføje nye detaljer, ikke mindst om, præcis hvornår enkelte uniforms- og udrustningsgenstande blev anlagt. Periodens

længde og mængden af afdelinger gør dog dette uoverkommeligt at gennemføre systematisk.

Af billedkilder er der først og fremmest de kongeligt eller ministerielt godkendte tegninger, de såkaldte approbations-tegninger. Derudover er der med mellemrum udgivet forskellige samlinger af uniformstegninger, hvor centrale militære myndigheder undertiden har været indblandet. Disse samlinger skal kort gennemgås:

Fra begyndelsen af perioden findes en samling af tegninger af officerer og militære embedsmænd i de uniformer, som godkendtes 1816-1817. Samlingen *Darstellung des Uniforme der Königlich-Dänischen Armee in Übereinstimmung mit Königlichem Reglement gezeichnet* er udført 1818 af premierløjtnant Diderich Voigt ved Holstenske Lansenerregiment. Den omfatter alle våbenarter og afdelinger og synes at være meget omhyggelig og korrekt.¹³

Den næste samling, *Collection complète des uniformes de la marine et de l'armée Danoise, dédiée à sa majesté le Roi*, er udført af Hans Christian Hyllested i 1829. Den omfatter

En gruppe officerer markerer deres jubilæum ved Hærens Officers-skole på Frederiksberg Slot i 1903. De fleste våbenarter synes at være repræsenteret. Husar- og dragonofficerer er let genkendelige, og de mange infanteriofficerer med lyseblå bukser og huer ligeså, selvom enkelte bærer snorefrakke. Privateje.

ligeledes tegninger af alle våbenarter og afdelinger, men i modsætning til Voigts værk viser den ikke bare officerer og militære embedsmænd, men også menige.¹⁴ Når det gælder mandskabet, findes der således stort set ingen samtidige afbildninger fra perioden 1816-1829.

I Forsvarsakademiets Bibliotek findes en lille samling tegninger af menige fra de forskellige våbenarter, som ud fra uniformsdetaljer kan dateres til perioden 1836-1842.¹⁵ Samlingen er registreret under titlen *Danske Uniformer fra Kong Frederik den Sjettes Tid*. Kunstneren er ukendt, og kvaliteten kan ikke måle sig med Christian Volmar Bruuns arbejder, der alle bærer titlen *Danske Uniformer*. Bruuns tegninger af danske uniformer blev udgivet som kolorerede stik i seks samlinger i

perioden 1837-1857. 1. samling omfattede officerer, militære embedsmænd og mandskab fra hærens forskellige afdelinger. Derudover medtog den også Søværnet og kolonitropperne. 2. samling omfattede diverse civile uniformer. 3. samling gengav borgervæbningernes uniformer. 4.-6. samling viste hærens og søværnets uniformer, i det omfang de var ændret siden 1. samling fra 1837.¹⁶

Umiddelbart efter Første Slesvigske Krig blev der udgivet to hæfter med fællestitlen *Scener af Livet i Felten*. Heri ses stik efter tegninger af Niels Simonsen og F.C. Lund, som viser diverse officerer og menige fra hærens felttog.¹⁷

Nogenlunde samtidig er en samling af tegninger, *Den danske Armee*, som med stor sandsynlighed er udført af Christian Theodor Bergh ca. 1850-1854.¹⁸ Tegningerne viser officerer, mandskab og spillemænd fra hærens forskellige våbenarter.

Fra 1858-1859 kendes tre samlinger. Dels *Den danske Armee. 40 illuminerede Blade*, som er udført af en anonym kunstner. Denne samling viser officerer og menige fra hærens forskellige våbenarter.¹⁹ Dels Theodor Hushers *Samling af danske militaire Uniformer*, der ikke bare viser officerer og menige, men tillige spillemænd fra alle våbenarter.²⁰ Særligt Hushers fremstår meget korrekt og viser alle de ændringer, som blev vedtaget i 1858, selvom det jo tog nogle år, inden de var ført ud i livet. Endelig er der Christian Theodor Berghs *Den danske Armee og Marine i Tegninger*, der viser officerer og menige fra alle våbenarter.²¹

I 1864 blev der udgivet en mindre samling farvelagte litografier under titlen *Danske Uniformer*.²² Kunstnerens navn fremgik ikke, men samlingen viste officerer og menige fra alle våbenarter.

Herefter er der et tidsmæssigt hul indtil Gustav Brocks *Udvalg af Den danske Hærs og Flaades Uniformer* fra 1886.²³ Der er tale om et fornemt og grundigt værk, som også medtager hele hæren.

I 1887 blev den danske hærs uniformer præsenteret i en fransk udgivelse, *Uniformes de l'Armée Danoise*, af Karl Hansen Reistrup og G. Bagge. Her vises officerer, militære embedsmænd og menige fra hele hæren.²⁴

Karl Hansen Reistrup stod også bag en samling uniformstegninger fra 1897, hvilken er den sidste i denne gen-

nemgang. Også i denne samling vises officerer, embedsmænd og menige.²⁵

Udover de anførte samlinger af uniformstegninger har enkelte kunstnere desuden fremstillet enkelte tegninger, stik eller malerier med uniformshistorisk materiale. En særlig gruppe er officersportrætter, som der ikke findes nogen samlede fortegnelser over. En del findes i kunst- eller kulturhistoriske museers samlinger, andre i privateje. Den sidste store gruppe er selvsagt fotografier, som begyndte at dukke op i 1840'erne. Disse findes ligeledes spredt på offentlige samlinger og i privateje.

Den sidste store kildegruppe er de bevarede originale uniformsdele og udrustningsgenstande. I dette arbejde er der taget udgangspunkt i Tøjhusmuseets righoldige samlinger. For perioden indtil 1842 er det relativt begrænset, hvad der er bevaret, men herefter vokser mængden nærmest eksponentielt. Sideløbende med forskningsarbejdet har jeg gennemgået hele uniformssamlingen og databaseregistreret den, hvilket opklarede mange detaljer, som ikke fremgik af de skriftlige kilder. Grundstammen i uniformssamlingen er de prøver, som blev godkendt fra allerhøjeste sted. Prøvesamlingen er imidlertid ikke komplet, eftersom man i 1822 valgte at sælge ud af en del ældre prøver, som ikke længere var gældende.²⁶ Når en prøve blev godkendt, blev den vedhæftet et papskilt, en såkaldt vignet, hvorpå der stod, hvad den var prøve for, samt hvilken resolution eller skrivelse der havde godkendt den.

Arbejdet med at registrere samlingen blev imidlertid besværliggjort af, at en del af disse vignetter manglede. I museets fortid var det åbenbart ikke ualmindeligt, at vignetterne blev klippet af, når genstanden skulle udstilles, og ofte blev de ikke sat på igen. Som følge af arbejdet med de andre kildegrupper, som dette forskningsprojekt gav anledning til, lykkedes det dog at identificere hovedparten af de vignetløse prøver med stor sikkerhed. Sideløbende med registreringen blev alle genstande fotograferet, hvilket har gjort det muligt at illustrere denne bog. Genstandene blev dog ikke pudset, og de fremstår derfor på fotografierne i en stand, som i samtiden ville udløse disciplinærstraffe fra befalingsmændene. I virkeligheden ville alt lædertøj og metaldele i tjenestens naturligvis være blankpudsede.

Afgrænsning og brugsvejledning

Periodemæssigt er dette arbejde afgrænset til 1816-1903. I 1903 indførtes således et nyt grågrønt uniformssystem med tilhørende særlige gradstegn, og dette er forskningsmæssigt dækket.²⁷ Ambitionen med nærværende bog har været at beskrive udviklingen ved alle våbenarter, afdelinger og personelgrupper i den danske hær. De Ost- og Vestindiske Tropper samt grænsegendarmeriet er derfor valgt fra, da de ikke hørte under hæren.

Når det gælder våbnene, medtager denne fremstilling kun hovedtyperne og deres udvikling. Undertiden blev meget små partier således anskaffet, hovedtyper blev modificeret til brug for enkelte afdelinger og underafdelinger, våben blev i perioder afprøvet ved forskellige afdelinger uden nogensinde at blive reglementeret, og hertil kom den omfattende genbrug af slesvig-holstenske våben efter 1850. For de særligt interesserede henvises i stedet til den efterhånden omfattende samling af artikler i *Våbenhistorisk Tidsskrift* og *Vaabenhistoriske Aarbøger*.²⁸

Mange uniforms- og udrustningsgenstande blev brugt af flere samtidigt så en vis mængde af gentagelser har ikke kunnet undgås, såfremt teksten skulle give mening. For dog at begrænse gentagelserne er hovedvægten lagt på beskrivelsen af det menige personel. Hvis man således synes, at der mangler noget, når man læser om underofficerer eller officerer, kan det anbefales, at man kigger i afsnittet om de menige. På tilsvarende vis fungerer afsnittet om de menige af infanteriet som reference for alle andre våbenarter, ikke mindst når det gælder undermunderingen.

Når det gælder illustrationerne, og det gælder især fotos af bevarede originale genstande, kan man med fordel kigge i nogle af de andre kapitler og afsnit, hvis man savner et billede af en given genstand. En del genstande var således fælles for flere våbenarter eller afdelinger.

For ikke at tynde teksten unødigt, og samtidig skabe et bedre overblik, er oplysninger om uniformsfarver samlet i bilag bagerst i bogen. Tilsvarende er oplysninger om de forskellige personelgruppers gradstegn og underofficerernes udmærkelsestegn samlet i bilag.

Noter

- 1 Cirkulære af 25.3.1848.
- 2 Kgl. resolution af 11.6.1856. Direktionen for Armeens Intendantur var allerede blevet oprettet, men i 1856 skiftede den navn og opgaver.
- 3 KFH nr. 26, pkt. 11, af 1.4.1868.
- 4 For en mere udførlig gennemgang af organiseringen af hærens forsyning med uniformer og udrustning henvises til: Brammer, Gerhard: *Den danske hærs intendanturtjeneste 1848-1918*. Kbh. 1919 og Sabroe, L.: *Rigensgade Kaserne og nærmeste omgivelser*. Kbh. 1959.
- 5 Kgl. resolution af 30.6.1843.
- 6 Secher, Chr.: *Armeens Munderingsvæsen efter 1842*. Kbh. 1860, s. 73.
- 7 Parolbefaling af 1.8.1812.
- 8 Parolbefaling af 25.7.1836.
- 9 Kgl. resolution nr. 100 samt parolbefaling af 6.10.1851.
- 10 Kgl. resolution nr. 201 og reskript af 17.8.1841. Dette blev gentaget ved KM skr. af 7.6.1854, hvor ravndugsbukserne godt nok blev erstattet af kirsejsbukser.
- 11 Secher 1860, s. 6.
- 12 Dette afsnit er baseret på: Petersen, Karsten Skjold: Magt, mekanismer og materialitet. Den danske hærs uniformer under enevælden. *Fra Krig og Fred. Dansk Militærhistorisk Kommissions Tidsskrift* 2019, s. 29-56.
- 13 Voigt, Diderich: *Darstellung des Uniforme der Königlich-Dänischen Armee in Übereinstimmung mit Königlichen Reglement gezeichnet. MDCCCXVIII. D. Voigts fecit. Prem. Lieutenant im Holst.Lanz.Rgmt*. 1818. Manuskriptet findes i: The Anne S.K. Brown Military Collection, John Hay Library, Brown University, Rhode Island, USA. Samlingen omfatter 49 helfigurer af officerer og militære embedsmænd fra hæren samt officerer fra kolonitropperne.
- 14 Hyllested, H.C.: *Collection complète des uniformes de la marine et de l'armée Danoise, dédiée à sa majesté le Roi*. 1829. Værket findes i en særligt fornem udførelse i H.M. Dronningens Håndbibliotek, manuskript nr. 5-165, 2°, og i standardudgaven på Tøjhusmuseet. Samlingen omfatter 115 helfigurer af officerer, underofficerer, menige og spillemænd fra hæren, kolonitropperne og Søværnet.
- 15 *Danske Uniformer fra Kong Frederik den Sjettes Tid*. Ukendt kunstner, u. år. Forsvarsakademiets Bibliotek, specialsamlingen, nr. 213 A. Samlingen omfatter 10 kolorerede stik af menige fra hærens forskellige våbenarter.
- 16 Bruun, Chr. V.: *Danske Uniformer*. 1. samling fra 1837 indeholder 93 kolorerede stik, 2. samling fra 1837 indeholder 29 stik (civile uniformer), 3. samling fra 1842 indeholder 64 stik (borgervæbningsuniformer), 4. samling fra 1845 indeholder 27 stik, 5. samling fra 1850 indeholder 28 stik, 6. samling fra 1857 indeholder 17 stik. Eftersom de udkom som tryk, findes de bevaret flere steder, bl.a. på Det Kgl. Bibliotek.
- 17 *Scener af Livet i felten*, første og andet hæfte, udgivet af I.W. Tegner & Kittendorffs Litografiske Institut ca. 1851-53. Hvert hæfte rummer 12 stik.

- 18 28 af disse tegninger findes på Det Kgl. Bibliotek indlagt i et papomslag, der bærer etiketten *Den danske Armé 1854. Udgivet af Möller. Kjøbenhavn*. Derudover kendes yderligere syv tegninger, som formentlig har indgået i denne samling ifølge Mogensen, Claus: Hvem har tegnet 35 plancher med uniformer fra Treårskrigen? *Chakoten* 2016, nr. 3, s. 10-15. Berghs tegninger omfatter primært hæren, men også Kongens Livjægerkorps og Københavns Borgervæbning.
- 19 *Den danske Armee. 40 illuminerede Blade*. Chr. Steen & Sønns Forlag. København 1858. 40 kolorerede stik af officerer og menige fra næsten alle hærens våbenarter. Derudover rummer samlingen Kongens Livkorps, Kongens Livjægerkorps samt Københavns Borgervæbning og Brandkorps.
- 20 von Husher, Th.: *Samling af danske militaire Uniformer med 6 Tillægsblade ledsaget af oplysende Text og Regulativ for Officersclassens Paaklædning i Uniform efter de approberede Prøver*. Jul. Hoffenbergs Tryk og Forlag (udateret, men efter 16.8.1858). Samlingen omfatter 26 uniformsplancher, der foruden hæren medtager Søværnet, Kongens Livjægerkorps og Københavns Borgervæbning.
- 21 Bergh, Th.: *Den danske Armee og Marine i Tegninger*. Værket bestod af fem hæfter med hver fem litografier. Det femte hæfte bærer titlen "Den danske Armee 1858", men ellers er serien udateret. Alle steder omtales den dog som fra 1859.
- 22 *Danske Uniformer*. Wöldikes Forlags Expedition 1864. Samlingen omfattede 14 kolorerede litografier og medtog Kongens Livjægerkorps og Københavns Borgervæbning.
- 23 Brock, Gustav: *Udvalg af Den danske Hærs og Flaades Uniformer. Fremstillede i Farvetryk efter Akvareller*. Kbh. 1886. Foruden hæren vises også Kongens Livjægerkorps, grænsegendarmeriet og det Vestindiske Gendarmeri.
- 24 Reistrup, K. Hansen & G. Bagge: *Uniformes de l'Armée Danoise. Dessins de K. Hansen-Reistrup & Bagge*. Paris 1887. Hæfte 61-62 fra serien *Cahiers d'Enseignement*. Bagge har lavet enkeltfigurerne, mens Hansen Reistrup har lavet gruppebillederne.
- 25 Samlingen omfatter 25 plancher i farvetrykt ætsning, hvoraf de fire viser Søværnets uniformer. Hansen Reistrups samling omtales enkelte steder under titlen *Den danske Hær og Flaades Uniformer*. Kvaliteten af trykkene er ikke god.
- 26 Kgl. resolution nr. 354 af 8.12.1822 og GKK skr. af 7.12.1822.
- 27 Hansen, Bert & Frans Løvschall: *Den danske enhedsuniform M 1903 og dens videre skæbne i det danske forsvar. Vaabenhistoriske Aarbøger* 2006, s. 99-165.
- 28 *Register for Våbenhistorisk Tidsskrift Bind 1-48, 1968-2015 og Vaabenhistoriske Aarbøger Bind 1-60, 1934-2015*. Næstved 2015.

1. Hærens ledelse

Generaler

Gruppen af generaler omfattede dels rigtige trestjernede generaler, dels generalløjtnanter og generalmajorer.

Generalsuniformen fra før 1816 var øjensynlig fortsat gældende.¹ Generaler, som var chef for et regiment eller korps, skulle, i stedet for den særlige generalsuniform bære officersuniformen for det pågældende regiment eller korps.²

Den særlige generalsuniform bestod af en rød kjole med 2x7 forgyldte knapper fortil. Den havde lyseblå ærmeopslag og opstående krave med guldbroderede sløjfer. Oprindeligt havde kjolen to sløjfer på både krave og ærmeopslag, men det formodes, at kjolen fik spidse ærmeopslag fra 1812, og herpå var der kun plads til én sløjfe. Kantning og skødeombukning var paillegul. Kjolen kunne bæres opknappet foroven, hvorved den fik lyseblåt overslag. På kjolen blev der båret guldepauletter med stjerner af sølvtrækkerarbejde.

Til fint brug beholdt generalerne deres skærf af guld og rød silke.

De mørkeblå pantalons med guldbroderi var formentlig udgået, og generaler kunne i stedet bære paillegule pantalons, ligesom de også havde gjort før krigen.

Hovedbeklædningen bestod af en trekantet, stærkt opkrammet hat med sort silkekokarde samt krampe og stjerne af guldtrækkerarbejde. Fra de to horn hang en lille guldkvast. Hatten var langs den indvendige side af kanten beklædt med strudsefjer. Sorte til daglig tjeneste og hvide til stads. På top-

pen af hatten sad en fjerbusk med nedhængende hvide fjer. På daglighatten var krampen og stjernen øjensynlig af form-presset forgyldt blik.

På fødderne blev der fortsat båret ungarske støvler med kvast. Til stads skulle støvlerne være med guldkvast samt guldkant foroven.

Den særlige generalsabel blev båret i sortlakeret livgehæng med S-lås og forgyldte løvehoveder. Til sablen hørte felttegn for hærens officerer af guld og karmoisinrød silke.

Generalerne kunne i koldt vejr bære overkjole af mørkeblåt klæde på den såkaldte polske facon.³ Om dette indebar andet og mere end spidse ærmeopslag, fremgik ikke. Muligvis var de med snorebesætning på brystet ligesom husarfrakkerne.

I 1822 godkendtes nye bukser for de fleste. Generaler skulle ikke længere bære paillegule pantalons, men i stedet mørkeblå lange klædesbukser uden på støvlerne. Herved forsvandt de ungarske støvler med kvast og afløstes af almindelige lange støvler. Til galla skulle bukserne være med en mat guldtresse på ydersiden af benene.⁴ Samme år godkendtes også en mørkeblå overkjole for hærens officerer, men generaler blev ikke nævnt i den forbindelse.⁵

De generaler, som var chef for et regiment eller korps, fik i 1825 tilladelse til også at bære den særlige generalsuniform, dog ikke i daglig tjeneste. Til galla og lignende skulle der til

Tv.: Trekantet hat og kjole for generaler ca. 1812-1825. I princippet skulle kjolen have 2x7 knapper, men hvis man havde en kort krop, kunne man nøjes med 2x6 som her. På venstre bryst ses guldbroderede ordensstjerner for Elefantordenen og den bayeriske Hubertusorden. Nye kjoler skulle fra 1825 være med hvidt for i stedet for paillegult. Den trekantede hat er indvendigt kantet med sorte strudsefjer til daglig tjeneste. Militärhistorisches Museum der Bundeswehr, Dresden.

Herover: Generalmajor i stadsuniform med hvide bukser. Over skulderen bæres Elefantordenens blå ordensbånd. Tegning af Hyllested 1829.

generalsuniformen bæres hvide klædes- eller kashmirbukser, som gik ned i de lange støvler.⁶

I august 1825 bestemtes, at generaler på nye uniformer skulle have hvide kanter, for og skødeombukninger i stedet for den hidtidige paillegule farve.⁷ Det antages, at den paillegule vest også skiftede farve til hvid ved samme lejlighed.

Mængden af bestemmelser om generalernes uniformer er meget lille, og ændringer er derfor svære at dokumentere. På Hyllesteds tegning af en general fra 1829 kan man f.eks. se, at broderiet på kraven og ærmeopslagene havde forandret sig. Kjolen havde desuden fået 2x9 knapper fortil, og skøderne sad længere tilbage. Her ses også de hvide bukser og de lange ridestøvler.

Kjole for generalsklassen, som den blev båret indtil våbenfrakkens indførelse i 1848. THM E 232.

Næste bestemmelse er fra 1837, hvor det hed, at generaler skulle bære mørkeblå bukser med guldtræse i tjenesten, såsom når brigader var inddelte. Hermed udgik de blå bukser uden guldtræse tilsyneladende. De hvide bukser til galla bibeholdtes. I bestemmelsen fra 1837 hed det endvidere, at de ved sådanne lejligheder skulle have en ponceaurød valdrap kantet med en tre fingre bred guldtræse. Dette er første gang, vi hører om generalers valdrapper. Hestens selletøj skulle være forsynet med de samme pyntebeslag som kavaleriofficerernes, men dog af tombak. Sabel var mest passende, når de optrådte til hest, men ellers måtte de godt anlægge kårde, ligesom det nu blev tilladt for de fleste af hærens officerer.⁸

Hvor den trekantede hat hidtil havde været båret på tværs af hovedet, ser man på Bruuns tegning fra 1837, at den nu blev båret med den ene spids fremad.

I anledning af Frederik 6.s død blev der i december 1839 anlagt sort crepeflor om venstre ærme og om felttegnet. Generaler bar desuden sorte bukser. Sorgen ophørte den 8. marts 1840.⁹

I marts 1840 udgik befaling om, at generaler fremover skulle bære lyseblå bukser med guldtræse i stedet for de mørkeblå.¹⁰

Ved den store reform af hærens uniformer i 1842 hed det, at deres uniform skulle være som hidtil.¹¹ Dette gjaldt også deres epauletter.¹² Valdrapperne skulle dog nu være lyseblå med guldtræsser. På den trekantede hat skulle de ligesom resten af hærens officerer nu have en rød-hvid silkekokarde bag krampen.¹³ For alle hærens officerer godkendtes i marts 1842 skærf med tre røde og fire gule striber. For generaler indførtes en tilsvarende model, om end med guld i stedet for gul silke.

I januar 1843 udkom et sæt bæringsbestemmelser, ifølge hvilke generaler til galla skulle bære hvide bukser og stive støvler, trekantet hat med hvid fjerkant samt skærf. Når de selv passerede revue, skulle de bære lyseblå bukser med guldtræse, trekantet hat med hvid fjerkant samt skærf. Til halvgalla samt i tjeneste under gevær, og når de afholdt revue, lyseblå bukser med guldtræse, trekantet hat med sort fjerkant samt skærf. I daglig tjeneste skulle de bære samme påklædning, men dog uden skærf.¹⁴ Generalernes uniformsdele blev præciseret i et sæt trykte uniformsbestemmelser i

september 1844.¹⁵ Heri omtaltes også en lyseblå felthue med sort læderskygge. Den havde forneden en rundtgående guld-tresse og foroven en guldlidse. Denne felthue blev sandsyn-
ligvis først indført 1842.

Den trekantede hat med hvid fjerkant samt de hvide buk-
ser med tilhørende stive støvler udgik i begyndelsen af 1848.¹⁶

I marts 1848 godkendtes en helt ny uniform for gene-
ralerne. De skulle have mørkeblå våbenfrakke M/1848,
men med 2x9 knapper og en guldbroderet sløjfe på hvert
ærmeopslag. Kraven skulle have højrode kravespejl med to
guldbroderede sløjfer på hver side. Sløjferne på krave og
opslag var af samme facon som på de hidtidige kjoler. På
lommeklapperne ved slidsen bagpå skulle der også være
guldbroderier. De lyseblå bukser med guldtræsser bibehold-
tes. Derimod godkendtes der nye hovedbeklædninger. Dels
en mørkeblå felthue af ungarsk facon, dels en pikkelhue,
hvilket var en nyskabelse i den danske hær. De trekantede
hatte skulle herefter kun bruges i såkaldt salontjeneste.
Endvidere bestemtes, at de skulle bære skindhandsker
med stive kraver, når de bar skærf. Efter omstændighederne
kunne de fortsat bære sabel eller kårde, dog sabel, når de
var til hest.¹⁷ Felthuen havde fortil rød-hvid silkekokarde
med et lille sølvkors og derudover en knap med krampe af
guldsnor iflettet rødt. Pikkelhuen var af sortlakeret læder
med forgyldt pikkel, skyggekant og schupper på hagerem-
men. Nationalkokarden sad på højre side under det runde
beslag, som holdt hageremmen. Fortil havde pikkelhuen en
stor sol af hvidt metal og i midten heraf et rundt sort felt
med det forgyldte rigsvåben. De nye uniformer skulle anlæg-
ges allerede den 27. marts. Felthuen skulle bæres overalt i
tjenesten, hvor der førhen var båret trekantet hat. Tanken
var tilsyneladende, at pikkelhuen skulle bæres til galla samt
til feltbrug. Allerede den 28. marts fik generalerne dog lov
at bære felthuen i felten i stedet.¹⁸ Epauletter og skærf blev
afskaffet til feltbrug i maj måned, og der godkendtes i ste-

*Tv.: General med hvide bukser til fint brug. Til daglig tjeneste var de
fra 1837 mørkeblå med guldtræsser. Koloreret stik af Bruun 1837.*

*Modstående side: General til hest med den nye valdrap M/1842 og
med kokarde på hatten. Resten af uniformen var angiveligt uændret
og forblev sådan indtil marts 1848. Koloreret stik af Bruun 1845.*

Forsvarsakademiets Bibliotek.